

Zapis in prikaz starejših pesniških besedil ter njihovih variant v TEI

Nina Ditmajer*, Matija Ogrin*, Tomaž Erjavec‡

* Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU
ZRC SAZU, Novi trg 2, Ljubljana
nina.ditmajer@zrc-sazu.si, matija.ogrin@zrc-sazu.si
‡ Odsek za tehnologije znanja, Institut »Jožef Stefan«
Jamova cesta 39, 1000 Ljubljana
tomaz.erjavec@ijs.si

Povzetek

Na primeru diplomatičnega prepisa baročne Foglarjeve pesmarice (1757–1762), ki je v literarnozgodovinski vedi prepoznana kot najstarejši ohranjeni slovenski štajerski rokopis pesmi, v prispevku prikažemo problematiko zapisa verza in variantnih mest po Smernicah za kodiranje besedil TEI. Za znanstvenokritično izdajo besedila je pomembno, da pri prepisovanju dosledno označimo verzno strukturo vsake kitice v pesmi, kot tudi, da izdelamo kritični aparat variantnih mest glede na druge ohranjene verzije iste pesmi. Za praktično uporabnost izdaje je zelo pomembno, da so struktura in variantna mesta v spletni izdaji v formatu HTML nazorno izpisana. V prispevku najprej predstavimo Foglarjevo pesmarico in prikažemo diplomatični zapis verza v problematičnih primerih. V nadaljevanju se osredotočamo na zapis variantnih mest, določen z metodološko koncepcijo Foglarjevega rokopisa kot glavnega besedila, in na problematiko njihovega prikaza v HTML. Na koncu orišemo več možnosti prikaza elektronskega diplomatičnega besedila v izpisu HTML, npr. prikaz aparata v obliki opomb in večbarvni sinoptični prikaz glavnega in variantnega teksta. Ob orisanih prednostih in pomanjkljivostih novejših spletnih orodij za prikaz in analizo TEI kodiranih znanstvenokritičnih besedil nakažemo razlike med zahodnoevropsko in slovensko literarno tradicijo, ki pomembno določajo potrebe in koncepte znanstvenega izdajanja slovenskih slovstvenih tekstov.

Encoding and rendering early modern Slovenian poetry texts and their variants in TEI

On the example of the diplomatic transcription of the Foglar hymnal (1758–1762), which is in literary studies considered to be the oldest extant manuscript of Slovenian poetry from the Styria region, we show the challenges of encoding a verse and its variants, using the Text Encoding Initiative Guidelines. For a scholarly edition of the text it crucial that the transcription consistently marks up the structure of the verses of every stanza of the poem, as well as the variant readings in the other extant versions of the poem. For presenting the edition it is also very important that the structure and the readings in the on-line HTML edition are rendered clearly. The paper first introduces the Foglar hymnal and presents the difficult cases in the diplomatic annotation of the verse. Next, the encoding of the variant readings is presented, based on the methodological decision to treat the Foglar manuscript as the base text, followed by the challenges of their presentation in HTML. Finally, we sketch several possibilities of how to display the critical apparatus in HTML, e.g. the display of the apparatus as notes and using colours in a synoptic rendering of the base and variant texts. On the basis of described advantages and disadvantages of current web-based tools for the display and analysis of TEI encoded scholarly texts we sketch the differences between the Western European and Slovenian literary tradition, which define the requirements and concepts of scholarly publishing of Slovenian literary texts.

1. Uvod

Za slovenski jezikovni prostor 18. stoletja je značilno soobstajanje rokopisnih in natisnjenih literarnih besedil. Še posebej pogoste so bile pesmarice, ki so jih pisci bodisi prepisovali iz predhodnih natisnjenih ali rokopisnih pesmaric, letakov ob posebnih priložnostih (npr. romanje, posvetitev cerkve), lekcionarjev, katekizmov in molitvenikov bodisi so jih pisali po nareku ali posluhu. Glede na žanrsko pojavnost v obravnavanem obdobju je mogoče govoriti o skupnem repertoarju pesniških besedil v različnih pokrajinah v slovenskem jezikovnem prostoru. Izobraženi pisci, ki so bili v tem času večinoma duhovniki, so se praviloma držali knjižne literarne tradicije predhodnih cerkvenih besedil, predvsem Dalmatinove Biblije in Schönlebnovega lekcionarja, vnašali pa so tudi nekatere jezikovne inovacije, skladne s sočasno govorno podobo in pokrajinsko pripadnostjo pisca. Manj izobraženim piscem, ki so se večinoma naučili osnov branja in pisanja v domači župniji, je bilo bolj pomembno, da bo pesniško besedilo razumljivo ljudem, ki ga bodo peli v cerkvi, pri opravljanju katere od pobožnosti ali na romanju. Zato je v slovenskem jezikovnem prostoru vse do sredine 19. stoletja in do oblikovanja vseslovenskega knjižnega jezika obstajalo več pokrajinskih različic, ki so pomembno pripomogle k nastanku variantnih literarnih besedil.

V članku želimo na primeru diplomatičnega prepisa izbranega starejšega pesniškega besedila prikazati problematiko zapisa verza in variantnih mest istega besedila v preostalih rokopisnih in tiskanih verzijah po Smernicah TEI (TEI Consortium, 2018). Priporočila TEI sestavljajo smernice (prozni opisi oznak) in vrste posameznih modulov, ki jih je mogoče kombinirati, da bi ustvarili zeleno shemo XML za določen projekt. S tem je nato mogoče formalno validirati zapis XML posameznih elektronskih izdaj, dostopna pa je tudi dokumentacija za vse uporabljene elemente XML (Ogrin in Erjavec, 2009). Zato so Smernice TEI splošno uporaben, *de facto* standard za pripravo raznolikih elektronskih besedil, od preprostih bralnih izdaj do znanstvenokritičnih edicij, slovarjev in jezikoslovnih korpusov.

Za znanstvenokritično izdajo pesniškega besedila je pomembno, da pri prepisovanju dosledno označimo verzno strukturo vsake kitice v pesmi; sem sodi tudi primeren zapis refrena in posebnih znakov, npr. znaka za ponovitev refrena »&«, medtem ko drugih grafičnih simbolov, rabe rdečega črnila in podobnih grafičnih posebnosti načeloma ne podajamo, saj nimajo besedilnega pomena. V prispevku prikažemo tudi način diplomatičnega zapisa verza v tistih pesmih, kjer verzna struktura ni razvidna. V nadaljevanju prispevka se osredotočamo na zapis variantnih mest ter problematiko njihovega prikaza v izpisu HTML. Prikaz

variantnih mest je zelo pomemben in koristen, če želimo primerjati pravopisno, glasoslovno, oblikoslovno ali besedno raven posameznega besedila. Prav tako lahko z uporabo primernih orodij preučujemo kitične oblike, verz in metrum. Na koncu prikažemo več možnosti prikaza elektronskega diplomatskega besedila v izpisu HTML, npr. prikaz aparata v obliki opomb, večbarvni hkratni prikaz osnovnega in variantnega teksta, ter prednosti in pomanjkljivosti novejših spletnih orodij za prikaz in analizo takih besedil.

2. Opis izbranega rokopisa in struktura izdaje

Foglarjeva pesmarica (1757–1762) je v literarnozgodovinski vedi prepoznana kot najstarejši ohranjeni slovenski štajerski rokopis pesmi (prim. Ditmajer, 2017). Vsebuje najstarejše slovenske marijinoceljske pesmi,¹ štiri svetniške pesmi, praznično pesem v čast Sveti trojici, dve pesmi z eshatološko vsebino, pesem o čaščenju Jezusovega imena, postno spokorno pesem in pesem o ljubezni do Boga. Po jezikovnih značilnostih sodeč izvira rokopis iz vzhodnoštajerskega prostora, omenjeni so tudi mesto Maribor, reka Drava in cerkev svetega Martina v Kamnici. Pesmarico danes hranijo v Narodni in univerzitetni knjižnici pod signaturo R 281102. Rokopis je vezan v zbornik, ki vsebuje tudi tri tiskane pesmarice: Primož Lavrenčič, *Missionske catholic karshanske pejsme* (1752); Ahacij Stržinar, *Peissem Od teh velikih odpuftikov* (1744); in *Andohtlive pejsme* (1756). Platnice so iz lesenih deščic, prevlečenih s temnorjavim usnjem. Zapirava sta že odpadla, v obeh platnicah so vidni njuni sledovi. Prvotnega številčenja ni, s svinčnikom je vpisana komaj vidna sekundarna paginacija. Rokopis sestavlja osem leg. Prvih šest snopičev je vsebovalo po 8 folijev (kvaternij), zadnja dva po 6 (ternij). Zadnji folij zadnje lege (i) je prilepljen na zadnjo platnico knjige. Manjkata dva folija, po eden v prvi in v sedmi legi, kar predstavlja kodikološka formula tako: $7(-1) + 8 + 8 + 8 + 8 + 5(-1) + 5 + i$ (Ditmajer in Ogrin, 2018).

Rokopisne pesmi so napisane v osmih različnih pisavah. Prvih deset pesmi v rokopisu je zapisal Lovrenc Foglar [Voglar]. Bil je nevešč pisanja. Pisal je v malih tiskanih črkah, pisava je zelo oglata, kot da bi pisec sledil pisavi natisnjenih pesmaric, verzi nimajo ločil, med posameznimi zlogi besed pa so vidni razmiki, česar v natisnjenih pesmaricah ne zasledimo, npr. *vei ko ma* (vekomaj). To lahko kaže na to, da je pisal po nareku ali po posluhu, saj so takšni zapisi besed po navadi pod notnim črtovjem. Pesmi imajo na koncu kitične znak za ponovitev refrena »&«, ime Jezus pa se zapisuje z velikimi tiskanimi črkami, kar je prav tako značilnost predhodnih natisnjenih pesmaric. Rabo predlog nakazuje tudi kristogram IHS na koncu desete pesmi, posnemanje natisnjenih pesmaric ali pripravo rokopisa za tisk pa nakazujejo kustode na dnu vsake strani.

Naslednje štiri pesmi je istega leta napisal Matija Vežjak/Bezjak/Bizjak (*Matiaf Weftak*). Na koncu sledi podoben sklepni zapis kot pri Foglarju s simbolom Družbe

Jezusove, Marijinim kronogramom in križem. Tudi zanj je značilno zapisovanje verzov brez ločil, razmiki med zlogi, velike tiskane črke, ponovitev refrena je zapisana z latinsko ligaturo »&c«.

Tretji pisec se ni podpisal, nehal je tudi z zaporednim štetjem pesmi. Pisal je s pisanimi črkami, vstavljal ločila (vejica, pika, deljaj, dvopičje) in znak za ponovitev refrena »&«. Z veliko začetnico piše tako osebna kot stvarna lastna imena (*Ioseph, Terplenje*), kar nakazuje na poznavanje vsaj nemškega jezika.

Prav tako neznani četrti pisec je pesmi zapisal s pisanimi črkami, uporabljal je ločila (pika, dvopičje), pri pisanju je viden vpliv nemškega in latinskega jezika, prav tako je večina besed zapisanih z veliko začetnico.

Peti pisec izkazuje podobno oglatost pisavo kot prva dva, prav tako ni rabil ločil, viden je jezuitski simbol IHS.

Naslednje pesmi je napisal Jožef Glazer, učitelj (*ludimagister*) pri Gornji sveti Kungoti, ki je bila podružnična cerkev župnije sv. Martina v Kamnici. Pesmi so napisane s pisanimi črkami, vendar pisava ni lepomis, od ločil je rabil pike in vejice. Župnijski učitelji v tistem času prav tako niso imeli višje izobrazbe, saj so se prva učiteljska na našem ozemlju pojavila šele v začetku 19. stoletja.

Zadnji dve pesmi sta pisali dve različni roki brez podpisa. Rokopis se konča z letnico 1762, latinskim zapisom *Domine deus pater* (Gospod Bog Oče), abecedo in števili od ena do dvajset ter letnico 1758. V besedilu je viden latinski vpliv, zadnji pisec je uporabljal vejice in pike, na začetku verza pa je vedno velika začetnica.

Ta rokopis, ki je z opisom in digitalnim faksimilom predstavljen (Ditmajer in Ogrin, 2018) v *Registru slovenskih rokopisov 17. in 18. stoletja*, bo elektronska znanstvena izdaja predstavila z naslednjimi glavnimi elementi:

- digitalni faksimile predstavlja dokumentarni vir celotne izdaje: jamči za verodostojnost tako prepisov kakor kritičnega aparata ter interpretacij, podanih v opombah in študijah;
- diplomatski prepis predstavi besedilo rokopisa z vsemi historičnimi besedilnimi posebnostmi, vključno z napakami; dodan mu je kritični aparat variantnih mest;
- kritični prepis predstavi besedilo rokopisa v prilagojeni, branju namenjeni podobi, kar najbolj zvesti domnevni historični izreki; je jezikoslovna interpretacija, pripravljena po pretehtanih jezikovnih načelih;
- dodatek vsebuje na prvem mestu seznam rokopisov ter tiskov, po katerih je narejen kritični aparat variantnih mest; sledi mu znanstveni komentar z razlago okoliščin nastanka rokopisa, jezikovnih in literarnih posebnosti ter uredniških načel prepisa.

2.1. Diplomatični prepis glavnega besedila Foglarjeve pesmarice

V starejših slovenskih pesmaricah ena grafična vrstica ne predstavlja vedno tudi enega metričnega verza. Večkrat

¹ Pesmarica je na prvi pogled namenjena slovenskim romarjem, ki so hodili s Spodnje Štajerske na romarsko pot v Marijino Celje (Maria Zell), ki leži na Zgornjem Štajerskem v današnji Avstriji. Iz imena Mariazell je že kmalu nastal slovenski historični

eksonim Marijino Celje, ki ga je v tej obliki Prešeren že uporabljal skupaj s Trsatom idr. znanimi romarskimi središči. Od tod pridevnik marijinoceljski.

so pisci zaradi pomanjkanja prostora na papirju naslednjo besedo ali besedno zvezo zapisali v drugi grafični vrstici. V diplomatičnem prepisu smo v zapisu TEI uporabili za številčenje kitic oznako <label>, verzi <l> (*line*) so gnezdeni v oznako za kitico <lg> (*line group*), prelom verzne vrstice pa smo preprosto zaznamovali z oznako <lb> (*line break*), kot prikazuje spodnji primer zapisa:

```
<label>2</label>
<lg>
  <l>Od Boga ozhe ta jeft le zhem <lb>Sa zhe ti</l>
  <l>Ker je mira kel ne dela na <lb>Tem fvei ti</l>
  <l>Tou na to ti Semli</l>
  <l>Hva la bo di nie mi</l>
  <lg type="refrain">
    <l>Sa hva le na do vei ko ma</l>
    <l>Bo di Sveta tro y za</l>
  </lg>
</lg>
```

Težavo povzročajo predvsem pesmi, kjer se pisec ni oziral na verzno vrstico in je pesem zapisal v prozni obliki. Tako smo pesmi, kjer se drugi verz prične v isti grafični vrstici, kjer se je končal prvi verz, zapisali z uporabo oznake <ab> (*anonymous block*); da gre za kitico, pa smo zaznamovali z uporabo atributa @type, in označili le prelome vrstic, kot prikazuje naslednji primer:

```
<ab type="lg"><label>1.</label>
<lb>Vsak Brat inu Sestra <lb>Serze Posdigni, Iesusa
<lb>Mario Josepha hvali: <lb>Klizi Jesus Maria mojo
<lb>Serze moj glas, ô Jo- <lb>seph moj varih sdajna
<lb>Posledni zhass.</ab>
```

3. Zapis variantnih mest v diplomatičnem prepisu

V knjižnici *Elektronskih znanstvenokritičnih izdaj slovenskega slovstva* (eZISS)² je vsaka izdaja izoblikovana tako, da je zaradi zgodovinsko-jezikoslovne problematike osredinjena na možnost vizualizacije oz. primerjave diplomatičnega in kritičnega prepisa (Ogrin in Erjavec, 2009). Prvi primer, ko smo v katero od izdaj eZISS z izrecnim označevanjem v zapisu TEI vključili problem obstoja istega besedila v dveh verzijah, pa je bila izdaja romana *S poti Izidorja Cankarja* (Cankar, 2007). Tu smo izrecno označili razlike med prvotno verzijo romana, objavljeno v *Domu in svetu* leta 1913, in poznejšo,

predelano knjižno izdajo iz leta 1919, ki je obveljala kot avtorjeva dokončna verzija.

Že tu smo izmed treh načinov kodiranja variantnih mest, ki jih kodificirajo smernice TEI (TEI Consortium 2018, 12.2), izbrali t. i. metodo vzporednega segmentiranja, saj je ta idealna za zajem manj kompleksne besedilne tradicije, ko želimo primerjati variantna mesta le iz dveh ali nekaj verzij besedila in po možnosti tudi strojno ekstrapolirati celotno besedilo posamezne verzije. Primerjava, ki je bila še v celoti narejena ročno, je našla 478 razlik, izrecno prikazane v enotah kritičnega aparata <app> (*apparatus entry*). Nadaljnja analiza je odkrila tri večje skupine ali tipe popravkov, ki so segali od jezikovnih in slogovnih do pomembnejših vsebinskih posegov, s katerimi je pisatelj niansiral problematiko obeh svojih protagonistov (Cankar 2007, § 5–26).

Pozneje smo se posvečali problemu besedilne variantnosti v proznem besedilu ob pripravljalnem delu za kritično izdajo *Poljanskega rokopisa*. Primerjali smo ohranjeni vzporedni besedili *Poljanskega rokopisa* in njegovega, žal fragmentarno ohranjenega starejšega protografa (Ogrin in Žejn, 2016). V raziskavi smo uporabili dve orodji za kolacijo besedil, Juxta³ in CollateX.⁴ Obe orodji sta usmerjeni najprej k vizualizaciji variantnih mest, obe pa lahko strojno generirata tudi eksterni kritični aparat in ga prikažeta v obliki opomb. Nam sta služili predvsem za analizo in klasificiranje variantnih mest po njihovih lastnostih v tipične skupine, kar je odprlo nadaljnja pomembna spoznanja in perspektive raziskovanja (Ogrin in Žejn, 2016: 131).

Z označevanjem besedilne variantnosti v pesniških besedilih smo se prvič spoprijeli pri pripravi elektronske znanstvenokritične izdaje pesmi Antona Martina Slomška, zasnovane v letih 2006–2011, ki še ni dokončana. Za evidenco variantnih mest v Slomškovih pesmih je bil pripravljen kritični aparat s čez 2.000 elementi <app> z metodo vzporednega segmentiranja. Za njihovo vizualizacijo smo pripravili pretvorbo XSLT, ki v izpisu HTML prikaže variantna mesta v zavitih oklepajih in z obarvanimi črkami, in ta prikaz smo uporabili tudi pri pripravi Foglarjeve pesmarice.

Diplomatičnemu prepisu Foglarjeve pesmarice smo dodali kritični aparat (*apparatus criticus*), ki zajema variantna mesta nekaterih verzij teh pesmi, ohranjenih v rokopisnih in tiskanih slovenskih pesmaricah 18. stoletja. Doslej smo v prepis vključili šest pesmaric: *Pesmarico iz Gorij* (1761–92),⁵ Paglovčevo pesmarico (1733),⁶ *Cerkvene pesmi in molitve*,⁷ Maurerjevo (1754)⁸ in Krebsovo pesmarico⁹ ter natisnjene Lavrenčičeve

² Prim. <http://nl.ijs.si/e-zrc/>

³ Prim. <http://www.juxtaoftware.org/>

⁴ Prim. <https://collatex.net/>

⁵ V rokopisu je ohranjena romarska pesmarica iz Gornjih Gorij (prim. NRSS, Ms 113), ki vsebuje 22 pesmi, zapisanih v sedmih različnih pisavah med letoma 1761 in 1792 s podpisom Jestin Amroshizh. Oba rokopisa, štajerski in gorenjski, imata skupnih kar pet marijinoceleskih pesmi, ki se tudi jezikovno in pravopisno ne oddaljujejo preveč, kar pomeni, da je gorenjski pisec bil prepisovalec prej nastale štajerske pesmarice, ki je bila tudi izvirna, saj sta v eni pesmi omenjena reka Drava in Maribor (Ditmajer, 2017).

⁶ Svetiška pesem o sveti Notburgi je zapisana tudi v Paglovčevi rokopisni pesmarici, vendar manjkata dve strani, ki sta vključevali

drugo polovico četrte kitice, peto, šesto in sedmo kitico ter šest verzov osme. Nad Paglovčevim zapisom pesmi je omenjen tudi tiskan letak s to pesmijo (v Ljubljani, 1738), ki je do danes neznan. Pesem od vernih duš prav tako najdemo pri Paglovcu, kasneje je bila zapisana tudi v Redeskinijevi pesmarici (Od virneh dush v' vizah).

⁷ Foglarjeva Pesem od Svete trojice je identično zapisana v pesmarici iz Gornjih Gorij, najdemo pa jo tudi v štajerski cerkveni pesmarici s konca 18. stoletja (NRSS Ms 052).

⁸ Pesem o Mariji Magdaleni je zapisana tudi v Maurerjevi koroški pesmarici (1754) pod naslovom Ta drdvga [sic!] pisem od Marie Magdalene (*An Bart Magdalena je vshgana od plamena*).

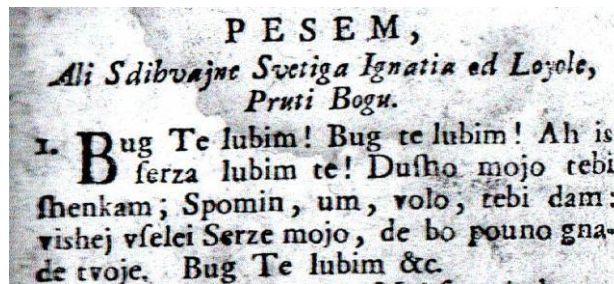
⁹ Iz Krebsove rokopisne pesmarice (NRSS Ms 022) iz 18. stoletja je znana pesem Od izgubljene ovčice, pesem z istim naslovom iz

Mifionske Pefme inu molitve (1757).¹⁰ Ker so se omenjena pesniška besedila večinoma pela in se na ta način širila po širšem območju, kjer so takrat živeli Slovenci, ni vedno mogoče ugotoviti, katero besedilo je primarno in katero variantno. Tudi zato smo se odločili, da bomo kot glavno besedilo označili Foglarjev rokopis, kot variantna mesta pa smo označili vse besedilne razlike v zgoraj omenjenih verzijah, ne glede na čas zapisa v pesmarici. Uporabili smo metodo vzporednega segmentiranja variantnih mest in jih prikazali z uporabo <app>, ki vsebuje en vnos glavnega besedila oz. lemo <lem> (*lemma*), navedbo verzije z atributom @witt (*witness*) in eno ali več variantnih mest, označenih z <rdg> (*reading*):

```
</>
<app>
  <lem wit="#F">Po flufhai kaiti jař povem</lem>
  <rdg wit="#P">Poslushei kar ti jest povem</rdg>
</app>
</>
```

Pri tem se vrednost atributa @witt sklicuje na identifikator opisa rokopisov in tiskov z omenjenimi verzijami pesmi, kjer denimo vrednost »P« pomeni siglo Paglovčeve pesmarice *Cantilenaе variaе*, sigla »L« označuje verzijo v Lavrenčičevi tiskani pesmarici itn. Ti rokopisi in tiski so navedeni v elementih <witness> in zbrani v seznamu verzij <listWit> (*witness list*).

Če je bilo variantno besedilo v eni od verzij zapisano v prozni obliki, kar pomeni, da je bilo v rokopisu členjeno na grafične vrstice ne glede na metrične verzne enote, te posebne členitve znotraj elementa za zapis variacije <rdg> doslej nismo prepisovali, čeprav shema TEI tak zapis omogoča in bi znotraj elementa <rdg> lahko uvedli potrebne prelome vrstic. V enote kritičnega aparata smo zajeli čiste besedilne razlike, ne pa členitve besedila na verzno-kitično strukturo variantnega besedila. V spodnjem primeru je potek besedila v Lavrenčičevi pesmarici zaradi grafične razporeditve stavka prilagojen, vendar tega ne prikazujemo, saj bi izpis v HTML izgubil potrebno nazornost in jasnost:

Slikal: Izsek besedila iz Lavrenčičeve pesmarice

V zapisu XML sta prva verza označena tako:

```
</>
<app>
  <lem wit="#F">BOG TE lu bim Bog te lu bim</lem>
  <rdg wit="#L">Bug Te lubim! Bug te lubim!</rdg>
</app>
</>
</>
<app>
  <lem wit="#F">O hi ferza lu bim te</lem>
  <rdg wit="#L">Ah is ferza lubim te!</rdg>
</app>
</>
```

Za celoten ustroj diplomatskega in posledično tudi kritičnega prepisa Foglarjevega rokopisa je bila temeljna odločitev, da ima Foglarjev tekst v naši izdaji status t. i. glavnega ali temeljnega besedila (*base text*). Zato so njegova variantna mesta vsa označena kot leme, tj. z oznako <lem> (*lemma*), vsa variantna mesta v drugih verzijah (*readings*) pa le z oznako <rdg>, kar pomeni, da je vsa ohranjena besedilna preoddaja ali tradicija prikazana oz. v izdaji organizirana tako, da je podrejena glavnemu, tj. Foglarjevemu besedilu.

Ta odločitev je bila metodološka. Zavedamo se, da je v preostali besedilni tradiciji – bodisi pri Paglovcu, Lavrenčiču ali drugod – posamezna pesem morda zapisana bolje, bodisi v jezikovnem, verzološkem ali sploh literarnem pogledu, medtem ko je v Foglarjevem rokopisu ista pesem morda utrpela poškodbe raznih oblik besedilne kontaminacije. Kljub temu ima ta v naši izdaji status glavnega besedila, saj edicija nastaja v okviru širše raziskave baročnega pesništva na slovenskem Štajerskem; zato smo glede na ta posebni raziskovalni namen vsa variantna mesta organizirali glede na leme v Foglarjevem tekstu.

Maurerjeve rokopisne pesmarice (1754) pa se vsebinsko ne ujema z njima. Pisec Vežjak je pri prepisovanju storil očitno napako, saj je v 10. kitiči prepisal peti verz iz prejšnje kitiče: »Glei da v nih ne sařpish /.../.« Glede na varianto iz Krebsove pesmarice bi na tem mestu moral stati verz: »Nozhem se nigdar uezh /.../.«

¹⁰ Pesem z naslovom Od Božje ljubezni, kjer manjka šest kitic, je v celoti zapisana v Lavrenčičevi pesmarici *Mifionske Pefme inu molitve* (1757), vendar pod naslovom Sdihvajne Svetiga Ignatia

od Loyole, Pruti Bogu. Drugo verzijo Pesmi od Božje ljubezni najdemo prav tako pri Lavrenčiču (1752) in Stržinarju (1752), dve kitiči lahko povežemo tudi s pesmijo De amore Dei Super omnia v Paglovčevi pesmarici (1733). Tovrstne pesmi najdemo kasneje tudi pri Redeskiniju (1775), še prej pa pri Maurerju (*To je ena lipa peisem od popovnama grivenege: Moi bug jeřt tebe Lubem / Ne Li sa navb / Moi bug jeřt tebe slushem / ne li se iřt trahu*).

4. Orodja za prikaz in analizo besedil

Za prikaz variantnosti v besedilni preoddaji¹¹ pesmi v Foglarjevem rokopisu smo uporabili oziroma preizkusili troje orodij, ki imajo zelo različen nabor funkcionalnosti in izhajajo iz raznih konceptov grafičnega ponazarjanja besedilnih razlik. Poleg teh treh ima verjetno najdaljšo zgodovino orodje *Versioning machine* (VM),¹² ki nudi sicer obilo funkcionalnosti. Zanj se nismo odločili, ker bi bilo treba zapis XML izdatno prilagoditi, da bi ga VM lahko dobro prikazal. Orodja smo presojali glede na to, kako naš dokument, dosledno urejen po smernicah TEI, pretvorijo brez posebnih prilagoditev.

1. Pretvorba XSLT. Med samo pripravo znanstvenokritične izdaje Foglarjeve pesmarice smo največ uporabljali že omenjeno pretvorbo XSLT. Deluje po načelu, da generično pretvorbo zapisa TEI v HTML nadgradi s tem, da variantno mesto obda z zavritima oklepajema, v notranjosti pa izpiše najprej lemo, nato varianto, ločeni sta z izmenjalno navpičnico. Lema je izpisana z zelenimi črkami, varianta z modrimi. Ob dotiku miške (*hover*) se izpiše ime verzije, na katero kaže *wit/@witness*. Pri pesmih A. M. Slomška iz srede 19. stoletja je šlo za manjše variacije, ki zadevajo predvsem besedne oblike, kot npr. na sliki 2.

Zvezde.²

Tema zemljo je pokrila,
Razsvetlilo se nebó {.:|,}
Zvezd {'} se vnema brez števila,
{**Ki nam svetit zdaj**|**Lepo svetit' nam**} začnó.
Oh le {**prid'te**|**prite**}, in pogledite,
Vse milijone zvezd {**preštejte**|**preštete**},
Ki se {**gori**|**tamkaj**} sučejo {.:}
Nam {**pa doli**|**prijazno**} svetijo {.:|,}
Rimska cesta je razpeta,
V' ptuje kraje nas peljá {.:|,}
Pot nam kaže do {**Očeta**|**očeta**}
Kjer smo ptujci mi doma.

Slika 2: Variantnost v pesmi *Zvezde* A. M. Slomška

Baročno besedilo v Foglarjevem rokopisu je mnogo bolj zaznamovano z nestandardno rabo pravopisa in arhaičnimi ter narečnimi besednimi oblikami v variantnih vejah preoddaje. Razlik je toliko, da v večini primerov en posamezen element za variantno mesto <rdg> vsebuje kar celoten verz. V nasprotnem primeru bi morali v vsak verz uvesti povprečno po tri enote aparata <app>, kar bi lahko poleg koristi za strojno primerjavo imelo tudi slabosti za bralčevo evidenco nad razlikami. Ob dilemi, ki jo ta problem odpira, kaže opozoriti le, da sta obseg kritičnega aparata in stopnja njegove detajliranosti ali granularnosti v

filologiji že od začetka kritičnega izdajanja besedil predmet diskusij, še posebej, kar zadeva razlikovanje med ravno zgolj ortografskih razlik ali t. i. akcidentalij in ravno bolj pomenotvornih razlik ali substancialij, ki segajo vsaj do Gregove teorije predloge (*theory of copy-text*) in še dlje v zgodovino filologije.¹³

Slika 3 tako prikazuje z zelenimi črkami lemo, torej verz Foglarjevega teksta, z modrimi pa verz iz rokopisa Mihaela Paglovca.

1
{**Po fluhai kaiti ja' povem**|**Poslushei kar ti jest povem**}
{**Kai ti ozhem osnani ti**|**Kar ti zhem osnanite**}
{**Nesna nu le tu do v'lih mou**|**Nasnano le to do fedei**}
{**No tt burgo zhem zha fsti ti**|**Nottburgo zhem zhastite**}
{**No tt Burga je Ty Rolarza**|**Nottburga je Tyrolarza**}
{**S nto lar lke Do li ne**|**S' Intolarske dolline**}

Slika 3: Sinoptični prikaz osnovnega Foglarjevega besedila in Paglovčeve variante v izpisu HTML (*Pesem od svete Notburge*)

To orodje, ki generično pretvorbo konzorcija TEI nadgradi z barvno zaznamovanim sinoptičnim izpisom kritičnega aparata v vrstici glavnega besedila, je namenjeno preprostemu, toda filološko natančnemu prikazu besedilne variantnosti v znanstvenokritični izdaji. Pogoji za njegovo uporabo je dosledna uporaba metode vzporednega segmentiranja v zapisu TEI. Bralcu sicer ne omogoča fleksibilnosti prikaza (npr. da bi skrli ali prikazal določeno verzijo teksta), vendar je kot orodje dragoceno v tem, da je dostopno kot spletna storitev,¹⁴ brez posebnih težav pa si ga lahko tudi namestimo na svoj računalnik in ga med pripravo edicije poljubno poganjamo, ko popravljamo svoje besedilo. Njegova uporaba je idealna za prikaz besedil, kjer v posamezni enoti aparata primerjamo le dve ali tri, morda štiri verzije. Za besedilne tradicije, ki so bogatejše oziroma bolj kompleksne, bi bilo potrebno uporabiti drugo orodje; vendar kaže opozoriti, da v slovenskem slovstvenem gradivu, še zlasti starejših obdobjih, tako bogatih besedilnih tradicij ne poznamo.

2. Orodje TEI Critical Apparatus Toolbox (TEI CAT) je spletna storitev,¹⁵ ki jo razvija skupina pod vodstvom Marjorie Burghart. Izrecno je namenjena urednikom, ki pripravljajo kritično izdajo po Smernicah TEI z metodo vzporednega segmentiranja. Služi torej kot delovni pripomoček, s katerim avtorji znanstvenokritične izdaje med pripravo svojo edicijo preverjajo in vizualizirajo njene pomenske sestavine. Za ta namen omogoča številne funkcionalnosti, mdr. za preverjanje napak in nedoslednosti

¹¹ Preoddaja (nem. *Überlieferung, Textüberlieferung*) je termin, splošno uveljavljen na področjih klasične filologije, biblicistike, medievalistike ter v povezanih disciplinah tekstne kritike in edicijske tehnike. Uporablja se pri raziskovanju posredovanja istega besedila s prepisi iz enega rokopisa (ali tiska) v drugega (prim. Jäger, 1998).

¹² Prim. <http://v-machine.org/>.

¹³ Temeljiti zgodovinski pregled stališč, ki so se v tekstni kritiki izoblikovala glede tega vprašanja, gl. v Sahle (2013: 172–173).

¹⁴ Prim. <http://nl.ijs.si/tei/convert/>, kjer moramo izbrati profil pretvorbe ZRC.

¹⁵ V konzorciju, ki orodje razvija, sodelujejo mdr. CNRS in Univerza v Lyonu, prim. <http://ciham-digital.humanum.fr/teitoolbox/index.php>.

označevanja (Burghart, 2016). Osredinili se bomo le na tiste, ki so najbolj relevantne za naše besediloslovne raziskave.

Datoteko XML uporabnik pošlje servisu, da preveri pravilnost označevanja; če je rezultat pozitiven, servis prikaže glavno besedilo ali t. i. kritični tekst izdaje. Ob vsaki enoti aparata se na zaslonu izpiše puščica, ob kliku se odpre okence z vsebino te enote aparata v klasični obliki, ki temelji na rabi desnega oglatega oklepaja: kar je levo od oglatega oklepaja, je lema, desno je varianta, zaznamovana s siglo verzije. Denimo, lema je vselej iz glavnega teksta »F« (*Foglar*), varianta je iz rokopisa »C« (*Cerkvene pesmi* ...):

Son ze no lufft rengira F] sonze, semlo zira. C

Pri tem imamo možnost izbrati še številne kontrolnike, denimo, ali naj sistem prikaže prelome strani ali obarva enote aparata, ki ne vsebujejo vseh verzij, ali nasprotno, naj obarva le enote aparata, ki vsebujejo določeno verzijo itd.

Glavna funkcionalnost, ki jo omogoča TEI CAT, je vzporedni prikaz verzij. Ne glede na to, da je po Smernicah TEI priporočeno mesto za seznam verzij <listWit> v t. i. kolofonu z metapodatki <teiHeader>, sistem CAT najde <listWit> tudi drugod v dokumentu TEI (v našem primeru je umeščen v <back>) in njegove informacije smiselno razvrsti glede na sigle. Uporabnik lahko izbere, naj sistem nato vzporedno prikaže vse verzije, ali pa odkljukamo le sigle posameznih verzij, ki jih želimo vzporedno izpisati za primerjavo (prim. slika 4).

Slabost vzporednega prikaza pri orodju TEI CAT je, da se stolpci med sabo ujemajo le na začetku datoteke, v nadaljevanju pa se razmerje lahko tudi poruši in bralec izgubi referenčno primerjavo. Druga šibka stran je, da orodja (trenutno še) ni moč prenesti na svoj računalnik in poganjati lokalno ter da ni namenjeno pripravi edicije kot javne objave, marveč služi le preverjanju v procesu njene priprave. Vendar ga poleg praktične uporabnosti za prikaz aparata odlikuje tudi to, da naredi osnovno statistiko dokumenta, ne le uporabljenih oznak TEI, temveč tudi besedila: napravi preprost, toda informativen frekvenčni seznam besedja v izdaji, pri tem pa seveda vsako pravopisno posebnost šteje kot novo obliko besede.

3. Odprtokodno orodje EVT – Edition Visualization Technology je namenjeno izdelavi in objavi znanstveno-kritičnih izdaj v zapisu TEI; tudi v tem primeru se zahteva označevanje kritičnega aparata z metodo vzporednega segmentiranja.¹⁶ Skupina, ki jo vodi Roberto Rosselli del Turco, je EVT zasnovala z izrecno ambicijo, da premosti vrzel med Smernicami TEI kot prvovrstnim standardom za izdelavo kompleksnih filoloških del, kot so kritične izdaje, in težavami, ki jih filologi imajo, ko želijo svojo edicijo, zapisano v TEI, vizualizirati in objaviti na spletu (Rosselli del Turco, 2015).

EVT odpremo in uporabljamo kot spletno stran v svojem brskalniku, bodisi lokalno ali po spletu. Ker je zasnovana kot dinamično okolje, za nadgraditev možnosti HTML uporablja Javascript. Nudi paleto možnosti za prikaz kritičnega teksta in variant, tudi vzporedni prikaz

verzij in razne detajle glede posamezne enote aparata, kar je moč poljubno izbirati s preklapljanjem in sprotnim generiranjem raznih prikazov (prim. Slika 5). Med opcijami, ki bi bile za tip izdaj, kakršne združuje knjižnica eZISS, dobrodošle, so podpora za dinamičen prikaz digitalnega faksimila, podpora poimenovanih entitet in njihovih seznamov, npr. krajevnih in osebnih imen ipd. (seveda morajo biti prej primerno zapisane v TEI) in visoka raven prilagajanja nastavitvev projektnim potrebam.

Med slabostmi orodja EVT z gledišča uporabnosti za izdaje eZISS je na prvem mestu ta, da je EVT koncipirana v klasičnem pojmovnem svetu zahodnoevropske filologije, kjer urednik običajno predstavi tekst enega izbranega rokopisa in ga opremi z manjšo ali večjo skupino verzij tega istega teksta, podano v obliki kritičnega aparata. V slovenskem besedilnem izročilu pa, če izvzamemo redke primere, vse do 18. stoletja *nimamo* istega rokopisnega besedila v dveh ali več verzijah, marveč največkrat le v obliki enega samega preživelega rokopisa, t. i. *codex unicus*. Ta postane edini predmet kritične izdaje, ki ga je potrebno izčrпно predstaviti zlasti z metodo razlikovanja med njegovo diplomatično in kritično besedilno fakturo, kar je posebnost filologije, kakršna je slovenska. Zato bi bilo tudi tako kakovostno in kompleksno orodje, kakor je EVT, potrebno šele prilagoditi ali predelati, da bi prikazovalo vzporedni prikaz diplomatičnega in kritičnega prepisa *istega* besedila (ki sploh ne bo imelo kritičnega aparata, v izdelavo katerega je skupina EVT zastavila največ truda, če se nam nista ohranili vsaj dve verziji besedila).

Foglarjeva pesmarica pa je ravno posebej zahteven primer, ki s skupino šestih doslej evidentiranih verzij besedilne preoddaje zahteva klasičen zahodnoevropski tip kritične edicije, z razlikovanjem med diplomatično in kritično podobo glavnega teksta pa slovenski filološki profil znanstvenokritične izdaje. Tej potrebi kaže v bodoče prilagoditi tudi reševanje njenega bralnega prikaza.

5. Sklep

Pesniška forma ali vezana beseda je zaradi verzno-metrične sestave mnogo bolj razčlenjena in strukturirano besedilo kakor proza. Zato je tudi problematika verzij in variantnih mest pesniškega teksta lahko bolj kompleksna kakor problematika variantnosti proznih besedil. V primeru besedilne tradicije Foglarjevega rokopisa bi bil večji izziv podrobno zapisovanje in prikaz verzij oz. vrstičnih prelomov v verzijah ohranjene preoddaje, čemur smo se namenoma izognili, da bi pozornost v kritičnem aparatu usmerili na bistvene besedilne pomenske razlike. Poudarimo lahko naslednje.

1. Kritični aparat je zasnovan tako, da je popolnoma orientiran na Foglarjev rokopis kot glavni tekst, njegove enote (773 elementov <app>) so zajete v aparat kot leme z oznakami <lem>. Tako bo kritični aparat izdaje bolje osvetlil načine, kako so bili pesniški teksti iz raznih slovenskih dežel recipirani in spremenjeni na slovenskem Štajerskem, in tudi nasprotno, kako se je štajerska, marijinoceljska pesem spremenila, ko je prispela na Gorenjsko v Gorje.

¹⁶ Orodje EVT je prosto dostopno za prenos na osebni računalnik z naslova in je enostavno za namestitvev.

2. Za prikaz aparata na zaslonu smo uporabili troje orodij, od katerih je za objavo elektronske izdaje trenutno primerna le naša pretvorba XSLT. Ta izdelava statično spletno stran z obarvanim izpisom variantnih mest v vrstici. Orodje TEI CAT zelo dobro podpira nekatere potrebe preverjanja in testiranja kritične izdaje v času nastajanja, vendar ni namenjeno končnemu publiciranju. Vse razsežnosti uredniškega nadzora nastajajoče izdaje kot tudi njene končne objave na spletu bi lahko adekvatno združilo orodje EVT, vendar bi ga bilo potrebno prilagoditi še za vzporedni prikaz diplomatičnega in kritičnega prepisa, mu dodati kolofon TEI ter modul za prikaz komentarja oziroma študij, verjetno tudi modul za prikaz besedišča izdanega besedila itn.

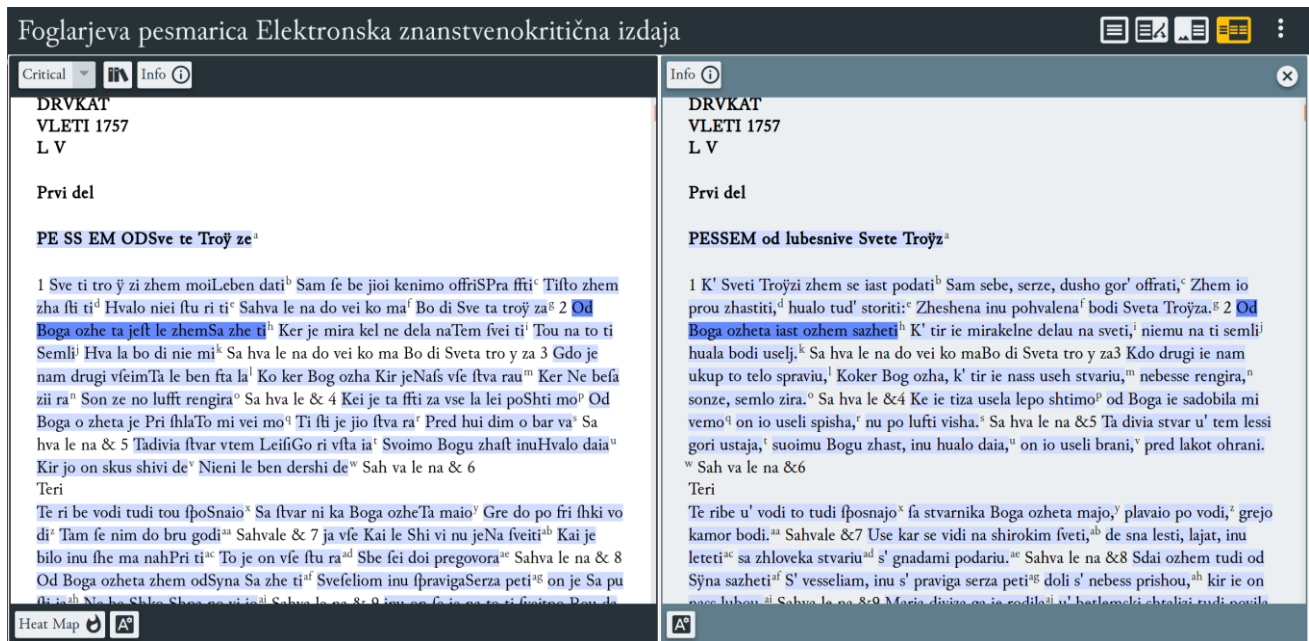
3. Problematika variantnosti starejših pesniških besedil bolj kot besedila dosedanjih izdaj vzbuja podobo, da razna

orodja ustrezajo potrebam po raznih funkcionalnostih, nobeno orodje pa ne odgovori vsem potrebam. S tem se odpira (ne povsem nov) horizont, v katerem se dodatno povečuje vrednost kanoničnega zapisa naše izdaje v XML TEI, saj jo lahko nato procesiramo v raznolikih, tudi razvijajočih se orodjih glede na razne potrebe prezentacije in raziskovanja. Nobeden od teh prikazov nemara ni povsem dokončen in kanoničen. Stremeti sicer kaže k temu, da tudi za slovensko besedilno tradicijo dosežemo idealno metodo prikaza in izdajanja besedil. Temeljno veljavo pa ima slej ko prej le datoteka v zapisu XML TEI, ki jo je moč prikazovati na nove in nove načine, ne nazadnje pa tudi združevati z drugimi v TEI zapisanimi znanstveno-kritičnimi izdajami v enovito kodirano in medsebojno povezljivo digitalno knjižnico.

Text according to F	Text according to C
<p>Foglarjeva pesmarica Elektronska znanstvenokritična izdaja Delovna verzija Diplomatični prepis z aparatom variantnih mest pripravila Nina Ditmajer, ZRC SAZU 2018 Diplomatični prepis MARIA LOVREZASTONDEKARA ZHI IE PVSTILANAPRAVIT ALI DRVKAT VLETI 1757 L V Prvi del PE SS EM OD Sve te Troj̃ ze † 1</p> <p>Sve ti tro j̃ zi zhem moi Leben dati † Sam fe be jioi kenimo offri SPra ffiti † Tifto zhem zha fti ti† Hvalo niei ftu ri ti†</p> <p>Sahva le na do vei ko ma† Bo di Sve ta troj̃ za†</p> <p>2</p> <p>Od Boga ozhe ta jeft le zhem Sa zhe ti † Ker je mira kel ne dela na Tem fvei ti</p>	<p>Foglarjeva pesmarica Elektronska znanstvenokritična izdaja Delovna verzija Diplomatični prepis z aparatom variantnih mest pripravila Nina Ditmajer, ZRC SAZU 2018 Diplomatični prepis MARIA LOVREZASTONDEKARA ZHI IE PVSTILANAPRAVIT ALI DRVKAT VLETI 1757 L V Prvi del PESSEM od lubesnive Svete Troj̃z† 1</p> <p>K' Sveti Troj̃zi zhem se iast podati† Sam sebe, serze, dusho gor' offrati, Zhem io prou zhasiti,† hualo tud' storiti.†</p> <p>Zheshena inu pohvalena† bodi Sveta Troj̃za.†</p> <p>2</p> <p>Od Boga ozheta iast ozhem sazheti† K' tir ie mirakelne delau na sveti,† niemu na ti semli† huala bodi uselj.†</p>

Sve ti tro j̃ zi zhem moi
Leben dati
F] K' Sveti Troj̃zi zhem
se iast podati C

Slika 4: Orodje TEI CAT omogoča uredniku izdaje vzporedni izpis glavnega teksta in izbranih verzij.

Slika 5: Orodje EVT omogoča razne dinamične načine prikaza kritične izdaje, mdr. prikaz glavnega teksta na levi in izbrane verzije na desni.

6. Literatura

- Marjorie Burghart. 2016. The TEI Critical Apparatus Toolbox: Empowering Textual Scholars through Display, Control, and Comparison Features. *Journal of the Text Encoding Initiative*. (vol. 10) <https://journals.openedition.org/jtei/1520#article-1520>.
- Izidor Cankar. 2007. *S poti. Elektronska znanstvenokritična izdaja*. Ur. M. Ogrin, L. Vidmar, T. Erjavec, Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva, ZRC SAZU, IJS. <http://nl.ijs.si/e-zrc/izidor/>.
- Nina Ditmajer. 2017. Romarske pesmi v Foglarjevi pesmarici (1757–1762). V: *Rokopisi slovenskega slovstva od srednjega veka do moderne*, str. 75–82. Znanstvena založba Filozofske fakultete. http://centerslo.si/wp-content/uploads/2017/10/Obdobja-36_Ditmajer.pdf.
- Nina Ditmajer in Matija Ogrin. 2018. Foglarjeva pesmarica. Ms 123. V: *Register slovenskih rokopisov 17. in 18. stoletja*. <http://ezb.ijs.si/nrss/>.
- Gerhard Jäger. 1998. Uvod v klasično filologijo. Ljubljana: Študentska založba.
- Matija Ogrin in Tomaž Erjavec. 2009. Ekdotika in tehnologija: elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva. *Jezik in slovstvo*. 54/6, str. 57–72.
- Matija Ogrin in Tomaž Erjavec. 2009. Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva eZISS: metode zapisa in izdaje. V: *Infrastruktura slovenščine in slovenistike* (Obdobja 28), 123–128. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete. http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/simp28/Erjavec_Ogrin.pdf.
- Matija Ogrin in Andrejka Žejn. 2016. Strojno podprta kolacija slovenskih rokopisnih besedil: variantna mesta v luči računalniških algoritmov in vizualizacij. V: *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika*, str. 124–132. ZIFF in IJS.
- Patrick Sahle. 2013. *Digitale Editionsformen. Zum Umgang mit der Überlieferung unter den Bedingungen des Medienwandels. Teil 1: Das typografische Erbe*. BoD, Norderstedt.
- Roberto Rosselli Del Turco, Giancarlo Buomprisco, Chiara Di Pietro, Julia Kenny, Raffaele Masotti, and Jacopo Pugliese. 2014. Edition Visualization Technology: A Simple Tool to Visualize TEI-based Digital Editions. *Journal of the Text Encoding Initiative*. (vol. 8) <https://journals.openedition.org/jtei/1077>.
- TEI Consortium, eds. 2018. TEI P5: Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange. [Version 3.3.0]. [31 Jan. 2018].